

ZERENC

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' – Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1407/1987, s. 554-556, 560-561, 563, 564-566; İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Beyrut 1416/1996, s. 199, 416; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 53, 56; Taberî, *Târih* (Ebü'l-Fazl), IV, 180-181; VI, 336, 369; X, 145; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 238-244; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 413-417; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 236, 240-242, 258, 260; *Târih-i Sistan* (nşr. Bahâr), Tahran 1951, s. 22-23, 143-145, 156, 186, 190, 197 vd., 360, 395-396, 400-401; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), III, 149; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 44, 128-129, 264; IV, 463, 484-485; V, 606; VI, 150-151; VIII, 69-70, 79, 104, 563-564; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, II, 158-162; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 135, 146, 167; VIII, 30, 46, 91, 98, 140, 213; İbn Haldûn, *el-İber*, Beyrut 2000, II, 566-567, 579-580; III, 64; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 335; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 110, 113, 197; C. E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Malikis of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, Costa Mesa 1994, s. 43-44, 72-83, 178, 238, 258, 266-271, 274-277, 406, 420, 426, 433-435, 438; a.m.f., "Zarang", *El²* (İng.), XI, 458-459; Ahamad Jawid Noorulhak, *İlk Fetihlerden Gaznellilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâmlaşma Süreci* (yüksek lisans tezi, 2005). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 16-19; Bustânî, *DM*, IX, 219; V. F. Büchner, "Sistan", *İA*, X, 717; İsmail Aka, "Zerenc", a.e., XIII, 538-541; Rüdiger Schmitt, "Drangiana", *Elr.*, VII, 535-537; Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Semüre", *DİA*, I, 171; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", a.e., XXXV, 464-465; Osman Gazi Özgüdenli, "Sistan", a.e., XXXVII, 274-276.

OSMAN AYDINLI

ZER'Î

(bk. MEZRÛ').

ez-ZERİÂ ilâ TESÂNİFİ'ş-ŞİÂ

(الذريعة إلى تصانيف الشيعة)

Âgâ Büzürg-i Tahrânî'nin
(ö. 1970)Şîa ulemâsı tarafından yazılan
Arapça eserlere dair
bibliyografik ansiklopedisi.

Şîi âlimlerinin on dört asır boyunca İslâmî ilimler, tarih, şiir, edebiyat ve akfî ilimler konusunda yazdıkları eserlerin alfabetik olarak düzenlendiği en kapsamlı çalışmadır. Eserde Farsça literatürün oranı yüzde beş civarındadır. Müellif bu eserini, Corcî Zeydân'ın (ö. 1914) *Târihu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye* adlı eserinde Şîilîğin ortadan kalkmış bir mezhep olduğu ve bu konuda çok az Arapça eser bulunduğu iddiasını çürütmek amacıyla kaleme almıştır. Zeydân'ın iddiası üzerine ça-

lışmalara başlayan Şîa âlimlerinden Hasan es-Sadr, İslâmî ilimlerin temelini Şîiler tarafından kurulduğu hususunda bir kitap hazırlamayı, Muhammed Hüseyin Kâşifülgitâ, Corcî Zeydân'ın eksikliklerini ve hatalarını araştırmayı, Âgâ Büzürg-i Tahrânî de Şîa literatürü tarihini yazmayı üstlenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Hasan es-Sadr *Te'sisü's-Şî'a li-ulûmi'l-İslâm*, Muhammed Hüseyin Kâşifülgitâ *el-Mürâca'âtü'r-reyhâniyye* (*en-Nuqud ve'r-rudûd*) ve Âgâ Büzürg-i Tahrânî bunlardan çok daha kapsamlı olan *ez-Zerî'a'yı* yazmıştır. Tahrânî eserini hazırlarken Şîa literatürüyle ilgili çok sayıda kitabı okuyup incelemiştir. Irak, İran, Suriye, Filistin ve Hicaz'da mevcut resmî ve özel birçok kütüphaneye bizzat giderek araştırmalarda bulunmuş; Türkiye, Hindistan, Pakistan, Afganistan ve bazı Avrupa ülkelerindeki kütüphane kataloglarını taramıştır.

Toplam 53.510 eserin tanıtıldığı *ez-Zerî'a*, bibliyografik özelliği yanında bazı konularla ilgili bilgiler içermesi bakımından da önem taşır.

Müellif bazı konular ve telif türleriyle (meselâ asl / usul, emâlî, ensâb, tefsir, coğrafya, ceft, hâşiye, hadis, hutbe, dâiretü'l-maârif, dâstân, dua, ricâl, rihle, sâkinâme, nücûm, nevâdir) ilgili eserlerin tanıtımına geçmeden önce o alanla ilgili giriş mahiyetinde çoğu zaman kısa, bazan uzunca bilgi vermektedir. Ancak ilimler tasnifinin de öne çıktığı *Mittâhu's-sâde*, *Keşfü'z-zunûn* vb. eserlerde görülen aksine, birçok kitabın tanıtıldığı bazı önemli başlıklarda (meselâ divan, zeyl, siyer, şerh, tıp, tabakat, ferâiz, ferheng, fıkıh, fevâid, fihrist, kıssa, kavâid, mesnevi, mukaddime, muntehad) hiçbir mâlûmat yer almamaktadır. Eserde ele alınan kitaplar hakkında bir iki satırdan birkaç sayfaya kadar ulaşan bilgiler verilmekte, birçok defa eserlerin muhtevası özetlenmekte, üzerinde yapılan çalışmalar, yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler, baskı yerleri ve yılları kaydedilmektedir. Eserin I. cildi bizzat müellifin ve Muhammed Ali Ordubâdî ile Muhammed Hüseyin Kâşifülgitâ'nın yazdığı birer mukaddime ve Hasan es-Sadr'ın bir takriziyle başlamakta, 1608 kitabın tanıtıldığı bu ciltte Şîa âlimlerine ait 800 icâzet zikredilmektedir. 2045 eserin ele alındığı II. ciltte "asl" maddesinde Şîa'nın 400 usulü belirtilmiştir. Bâ ve pe harflerinin tamamı ile tâ harfinin bir bölümünün yer aldığı III. cilt 1918 eser içermektedir. Tâ harfinin geri kalan kısmını ihtiva eden IV. ciltte 2304 eserin tanıtımının yanı sıra İran'da takvim yazıcılığının

tarihçesiyle "tefsir" maddesinde konuyla ilgili önemli bilgiler kaydedilmiştir. Sâ, cîm ve çe harflerini ihtiva eden V. ciltte 1314 kitap tanıtılmıştır. VI. ciltteki 2473 kitap içinde "hadis" başlığı altında Şîa hukukunun ana kaynaklarını oluşturan 763 adet hadis kitabı sayılmıştır. Ayrıca "hâşiye" maddesinde hâşiye yazıcılığına dair kitapların tanıtımı yapıldıktan sonra çok sayıda hâşiyenin adı zikredilmiştir. 1417 eserin ele alındığı VII. ciltte "hamse" ve "hutbe" başlıkları altında önemli bilgiler mevcuttur. Dâl harfini içeren VIII. ciltte "dâiretü'l-maârif" başlığı altında ansiklopedi yazıcılığı, "dâstân" başlığı altında hikâye yazıcılığı, "dua" başlığıyla dua yazıcılığı tarihi ve "defterü't-takvîm" başlığı altında takvim düzenleme ve takvim literatürü gibi bölümlere de yer verilmiştir. Divanlara ayrılan IX. cilt 1540 sayfa ve dört cüz halinde basılmış, 8488 divanın tanıtıldığı bu cildin dördüncü cüzünün sonuna şahıs ve eser fihristleri eklenmiştir. X. ciltte 885 eserin, XI. ciltte aralarında "risâle" adıyla kaydedilen, çok sayıda isimsiz eserin de bulunduğu 2042 kitabın tanıtımı yapılmıştır. Zây, je ve sîn harflerine dair XII. ciltte, Şîa'da gök bilimi tarihi hakkında bilgi verilen "zîc" maddesiyle ilk dönem Safevî edebiyatı tarihi hakkında bilgi verilen "sâkinâme" maddeleri önemlidir. XIII. ciltte 1477 eser ele alınmıştır. Şîn harfinin bir bölümünü içeren, 2474 eserin tanıtıldığı XIV. ciltte "şerh" maddesi altında 1900 adet şerhten söz edilmekte, üzerine şerh yapılan önemli metinler zaman zaman müstakil bir başlık altında tanıtılmaktadır. XV. ciltte sâd, dâd, tâ ve zâ, XVI. ciltte ayn, gayn ve fâ harfleriyle başlayan eserler tanıtılmıştır. Bu cilde ve daha sonraki ciltlerin sonuna ilgili ciltte geçen eserlerin müelliflerine ait alfabetik fihrist ilâve edilmiştir. Kâf harfinin tamamı ile kâf harfinin bir bölümünün yer aldığı XVII. ciltte 1728, kâf harfinin devamı ile gef ve lâm harflerinin tamamını içeren XVIII. ciltte 2250 eserin tanıtımı yapılmıştır. Mîm harfinin bir bölümünü içeren XIX. ciltte "mesnevi" maddesi altında 1150 adet mesnevi sayılmakta, mesnevilerin bir kısmı şiir ve şairlere ayrılan IX. ciltte zikredilmektedir. Müellifin vefatından birkaç ay sonra basılan ve mîm harfiyle devam eden XX. cildin başında yazarın hayatına dair bir bölüme yer verilmekte, ayrıca 1977 eser tanıtılmaktadır. Yine mîm harfiyle devam eden XXI. ciltte 2060, XXII. ciltte 2090 eser ele alınmaktadır. Toplam 9180 eser ihtiva eden mîm harfi XXIII. ciltte sona ermektedir. Nûn harfinin tamamını içe-

ren, 2315 eserin tanıtıldığı XXIV. ciltte "nücum" maddesinde gök biliminin tarihçesi geniş biçimde anlatılmaktadır. Vâv, hâ ve yâ harflerini içeren, 1805 eserin tanıtımının yapıldığı XXV. cildin sonuna *ez-Zerî'a'nın* hazırlanma ve yayımlanma tarihçesiyle bütün ciltlerde yer alan eserlerin müelliflerine ait fihrist ilâve edilmiştir.

Yazma nüshası altı cilt olan eser toplam 11.239 sayfa halinde basılmış, IX. cilt dört ciltten oluştuğundan ek ciltle birlikte toplam yirmi dokuz ciltte tamamlanmıştır. İlk üç cildi 1355-1357 (1936-1938) yılları arasında müellifin editörlüğünde Necef'te yayımlandıktan sonra II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla eserin basımına ara verilmiş, IV-XII ve XV-XIX. ciltler 1363-1389 (1944-1969) yıllarında müellifin iki oğlu Ali Nakî Münzevî ve Ahmed Münzevî'nin editörlüğünde Tahran'da, XIII-XIV. ciltler M. Sâdık Bahrülülûm'un editörlüğünde Necef'te, müellifin vefatı üzerine geri kalan ciltler de 1390-1398 (1970-1978) arasında Tahran'da basılmıştır. Kitabın basımı devam ederken müellifin ekleri ve tashih amacıyla tuttuğu notları Seyyid Ahmed Hüseyinî *Müstedrekü'l-mü'ellesef* adıyla XXVI. cilt olarak yayımlamıştır (Meşhed 1364 hş./1985). *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a*, Doğulu ve Batılı araştırmacılar tarafından muteber bir kaynak olarak kabul edilmiş, Tahrânî'nin oğlu Ali Nakî Münzevî eserde geçen şahısların fihristini hazırlamış ve bu eser Tahran Üniversitesi tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır (1377 hş./2000). *ez-Zerî'a'nın* tamamını Necef ve Tahran'da yapılan ilk baskısından sonra İranlı ve Lübnanlı yayıncılar birçok defa neşretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a*, Necef-Tahran 1355-98/1936-78, I-XXV; Saîd-i Nefîsî, "Kitâb-ı Zerî'a ve Mü'ellif-i Ân", *Sûhan*, II/11-12, Tahran 1324 hş., s. 887-889; Ahmed-i Münzevî, "Ma'rîfi ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a", *Kitâbdârî*, sy. 4, Tahran 1352 hş., s. 22-25; Nasîrüddin Ensârî Kummî, "Berterin-i Kitâbsî-nâsî-yî Şî'a (Nigâhî be Kitâb-ı Zerî'a)", *Âyîne-i Pejûheş*, sy. 29-30, Kum 1373 hş., s. 53-61; M. Ali Hakşînâsî, "ez-Zerî'a ve tabakâtü dâyireti'l-ma'ârifhâ-yî Büzürg-i Şî'a", *Faşlânâme-i Kitâb*, IX/3-4, Tahran 1377 hş., s. 7-33; Seyyid Hasan Fâtumî, "İrâdât-ı Şeyh Âgâ Büzürg-i Tahrânî be Keşfü'z-zunûn", *Âyîne-i Mirâs*, sy. 3-4, Tahran 1377 hş., s. 2-6; a.m.f., "Taşhîh-i Mühimterin Rûkn-i Kitâb der ez-Zerî'a", *Divân-i Kitâb-ı Mâh*, sy. 107-109, Tahran 1385 hş., s. 43-47; Hanîf Kalendarî, "Nakd u Berresi: ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a", *Kitâb-ı Mâh-i 'Ulûm ve Fünûn*, sy. 116, Tahran 1388 hş., s. 26-43; M. Kerîmî ez-Zencânî, "ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a", *DMT*, VIII, 21-24; Etan Kohlberg, "al-Đan'a elâ Taşâñif al-Şî'a", *Elr.*, VII, 35-36.

ALİ GÜZELYÜZ

ZERKÂ, Ahmed Muhammed

(أحمد بن محمد الزرقا)

Ahmed b. Muhammed
b. Osmân ez-Zerkâ el-Halebî
(1869-1938)

Külli kaidelere dair eseriyle tanınan Suriyeli fıkıh âlimi.

1285 (1869) yılında Halep'te doğdu. Hanefî fıkıhında otorite kabul edilen babası Muhammed b. Osman ez-Zerkâ'nın teditris faaliyetleri ve çevresinde oluşan ilmî atmosfer içerisinde yetişti. Muhammed el-Haccâr'ın yanında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi ve ondan tecvid dersleri aldı. Halep'teki vakıf mekteplerinde ve camilerdeki ders halkalarında tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, nahiv, tarih ve mantık gibi ilimleri okudu. Küçük yaşta, ileri düzeyde ilmî seviyeye sahip kişilerin katıldığı babasının derslerine devam etmeye başladı. Babasının Şâbânîye Medresesi, Câmîu'l-kebir ve Âl-i Emîrî (Câmîu'l-hayr) camilerindeki ders halkalarında otuz yıldan fazla bir süreyle fıkıh, fıkıh usulü, tefsir ve hadis dersleri aldı, özellikle fıkıh alanında yetişti. Başta Kâsânî'nin *Bedâ'î'u's-şanâ'irî*, Zeylâ'nin *Tebyinü'l-ħakâ'ikî*, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'irî*, İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muħtâr*'ı olmak üzere Hanefî fıkıhına dair birçok kitabı babasından okudu; bu eserlerde geçen meseleleri ve delillerini onunla müzakere etti. Dinî ilimlere vukufunun yanında tarihe, Arap dili ve edebiyatına olan ilgisi, eski kaynaklarda zikredilen görüşlerin arka planında yer alan tarihî mâlûmatı tesbit etmesi ve eserlerdeki dil inceliklerine nüfuz etmesi bakımından yararlı oldu. Yaşı ilerleyen babasının ders halkalarını devam ettirdi, bilhassa fıkıh derslerini titizlikle sürdürdü. I. Dünya Savaşı'nda Suriye'nin Fransızlar tarafından işgalinden sonra Halep'te İslâm Evkaf Müdürlüğü'ne bağlı olarak düzenli ders verilen Medresetü Hüsreviyye adlı şer'î bir mektep kuruldu. Suriye'de birçok âlimin yetiştiği bu okulda Ahmed ez-Zerkâ, Hanefî fıkıhını öğretiyordu. Bu görev süresince yaklaşık yirmi yıl *Mecelle*'nin küllî kaidelerini okuttu. Hayatının sonuna kadar müderrislik yapan Zerkâ 1938 yılının yazında Halep'te vefat etti.

Ahmed ez-Zerkâ teliften çok öğretimle ilgilenmiş, birçok öğrenci yetiştirmiş, Halep'teki Câmîu'l-kebir'de halkın da katıldığı derslerinde insanların ihtiyaç duyduğu fikhî meseleleri anlatmıştır. Otuz yılı aşkın müderrisliği süresince dönemin ünlü

fakihlerinin de aralarında bulunduğu birçok âlim yetiştirmiştir. Bunların başında oğlu Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Abdülfetâh Ebû Gudde, Ma'rûf ed-Devâlibî, Muhammed Hâmîd el-Hamevî, Subhî es-Sabbâğ, Muhammed es-Selkinî, Muhammed Necîb Hayyâte, Ömer Hayyâte, Muhammed Nâci Ebû Sâlih, Muhammed el-Melâh, Halep müftüsü Muhammed el-Hakîm, Abdülvehhâb Sükker, Ömer Bahâeddin el-Emîrî, Abdülvehhâb es-Sibâi gibi isimler gelmektedir. Zerkâ, çeşitli ilim dallarına ait yaklaşık 1000 eserin yazma nüshalarının da bulunduğu zengin bir kütüphaneye sahipti. Yerli ve yabancı yazma eser meraklılarının dikkatini çeken kütüphanesi kısa zamanda tanınmış, kütüphaneyi çok yüksek fiyatla satın almak isteyenlerin tekliflerini geri çevirmiş, daha sonra güvenli bir şekilde korunamayacağını düşündüğü koleksiyonunu İskenderiye Kütüphanesi'ne çok az bir fiyatla satmıştır.

Zerkâ'nın tek eseri, Hüsreviyye Medresesi'ndeki vazifesi süresince verdiği dersler sırasında *Mecelle*'deki doksan dokuz küllî kaideye dair yazdığı *Şerhu'l-kavâ'idî'l-fikhiyye*'dir (nşr. Abdüssettâr Ebû Gudde, Beyrut 1403/1983; Dimaşk 1409/1989, 1414/1993, 1996, 1998, 1422/2001, 2007, 2011, 2012). Müellifin oğlu Mustafa Ahmed ez-Zerkâ eserin ikinci baskısını gözden geçirmiş, ilk baskıda olduğu gibi bir takdim yazmış, ayrıca kendisine ait *el-Medħalü'l-fikhiyyü'l-‘am*'da yer alan küllî kaidelerle ilgili bölümün giriş kısmını eklemiştir. Eserde kavaid literatürü başta olmak üzere Hanefî fıkıhının altmış civarında kaynağından ve fetva kitabından yararlanılmış, alıntı cümle ve hükümlerden sonra kaynaklar gösterilmiştir. Zerkâ, eserinde incelediği kaideyle ilgili genel bilginin ardından klasik fıkıh kaynaklarında söz konusu kaidenin uygulama alanıyla ilgili örnekler vermiş, istisnaları zikretmiş, kaidenin yorumuyla ilgili uzun tahliller yapmıştır. Aktardığı kaidelerde geçen bazı terimleri açıklamış, çeşitli akidelerin tanımını yapmış, benzer kavramlar arasındaki ilişkileri / farkları ele almıştır. Bu arada *Mecelle*'ye ve şerhlerine çeşitli eleştiriler yöneltmiştir (meselâ bk. *Şerhu'l-kavâ'idî'l-fikhiyye*, s. 11, 28). Bu eleştiriler daha çok mezhep içi tutarlılık, müftâ bih olan görüşe muhalefet ve kaynaklarda geçen bilgilerin sağlıklı şekilde aktarılmayıp yanlış yorumlanması gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'idî'l-fikhiyye* (nşr. Abdüssettâr Ebû Gudde),